

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет

Кафедра педагогіки дошкільної та початкової освіти

ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 471 групи
Спеціальності 012 Дошкільна освіта
Спеціалізація: логопедія
Освітньо-професійної
програми Дошкільна освіта
Колісніченко Тетяна Валентинівна

Керівник к.пед.н., доцент Коткова В.В.
Рецензент к.пед.н., доцент Гаран М.С.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади формування Я-концепції дітей дошкільного віку	7
1.1. Історичний аспект формування Я-концепції дітей дошкільного віку.....	7
1.2. Поняття, структура та функції Я-концепції дітей дошкільного віку.....	10
1.3. Психолого-соціологічні особливості формування Я-концепції дітей дошкільного віку.....	14
РОЗДІЛ 2. Методичні аспекти формування Я-концепції дітей дошкільного віку	18
2.1. Аналіз сучасного стану формування Я-концепції дітей дошкільного віку.....	18
2.2. Фактори впливу на формування Я-концепції дітей дошкільного віку.....	25
2.3. Методичні рекомендації щодо формування Я-концепції дітей дошкільного віку.....	34
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	41
ДОДАТКИ	46
Додаток А Структура «Я-концепції» за Р. Бернсом.....	46
Додаток Б Анкета №1 «Для виявлення проблем і/або недоліків у вихованні, які можуть виникнути або вже існують на етапі формування Я-концепції дітей дошкільного віку».....	47

Додаток В Кодекс доброчесності студента.....	50
Додаток Г Довідка.....	51

ВСТУП

Актуальність дослідження. Як людина поводить себе в тій чи іншій ситуації, як вона спілкується, цілі якого рівня ставить перед собою, успішно чи неуспішно займається професійною діяльністю, тобто наскільки вона може пристосуватися до зовнішнього світу, привласнити його здобутки та реалізуватися у цьому світі залежить не тільки від особливостей відображення дійсності та відношення до навколишнього світу, а від уявлень людини про саму себе.

Людина – істота суспільна. Як тільки новий член соціуму з'являється на світ, його одразу включають в коло зв'язків (спочатку родини, а потім і широкої аудиторії). Перше, чому його навчають, – норми поведінки допомагають відрізнити погане від доброго, моральне від аморального. Це все дає людині можливість бути прийнятим в соціумі та подібати іншим. Від моделі сім'ї (а саме правил, устоїв, звичаїв) буде залежати несвідомий вибір стратегії поведінки, а також формуватися стиль спілкування. А на думку К. Роджерса – навіть сценарій життя.

Я-концепція – це результат спілкування людини, її зростаючих контактів з навколишнім світом, побудованих суспільних зв'язків. Поява цих контактів і зв'язків робить людину певною мірою взаємозалежною з оточуючим середовищем, і відповідно до цього самореалізація, самовизначення набувають особливого статусу. Я-концепція – це відчуття постійної визначеності самого себе, свого «Я». Я-концепція дає зрозуміти не тільки «Хто я є?», а і замислитися над тим, «Чого я можу досягти?», «Який я майбутній?», «Як мене сприймають інші?».

З віком ми в певній мірі вчимося приймати самостійні, незалежні від засвоєних у дитинстві стратегій поведінки, рішення, але все одно дуже часто використовуємо сценарії, що було створено на початку нашого життя. Особливо важливим віковим етапом у формуванні самооцінки є період молодшого шкільного віку, в якому дитина вперше

залучається до соціально-значимої діяльності, в широкі сфери спілкування, а це значно прискорює процес самопізнання. Саме тому формування позитивної Я-концепції, вплив на неї з боку оточуючих дорослих та використання інформації про «Образ Я» дитини має таке велике значення в навчальному та виховному процесі.

Вивченням терміну «Я-концепції» займались вчені різних психологічних напрямків та шкіл. Серед них У. Джеймс, К. Роджерс, К. Ховленд, А. Ламсдейн, Ф. Шеффілд, М. Шеріф, І. Кон, А. Маслоу, А. Петровський, М. Ярошевський, Дж. Мід, Ч. Кулі, Ю. Орлов, П. Чамата, Р. Берн, Е. Еріксон та інші.

Уявлення про себе репрезентуються у Я-концепцію, яка включає не тільки образ своєї зовнішності, фізичних, розумових, моральних особливостей та здібностей (пізнавальний компонент), а й ставлення до себе в цілому чи до окремих сторін своєї особистості (емоційний компонент). Це ставлення проявляється у системі самооцінок (завищена, занижена, адекватна) і детермінує особливості поведінки (поведінковий аспект).

В основі уявлень про саму себе лежить здатність людини відокремлювати себе від зовнішнього світу та від продуктів власної життєдіяльності. Цей процес яскраво проявляється приблизно у 2-3 роки і пов'язаний з тим, що дитина виділяє себе з оточуючого світу, відчуває свою інаковість, нетотожність світу та дорослому.

Це все і зумовило вибір теми дослідження «Формування Я-концепції дітей дошкільного віку».

Об'єкт дослідження – процес формування Я-концепції дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – фактори впливу на становлення Я-концепції дітей дошкільного віку в закладах дошкільної освіти.

Мета дослідження – теоретично та емпірично обґрунтувати фактори впливу на формування Я-концепції дітей дошкільного віку, сформулювати відповідні рекомендації батькам.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати проблему формування Я-концепції дітей дошкільного віку в історичному аспекті.
2. Уточнити поняття, структуру та функції Я-концепції дітей дошкільного віку.
3. Дослідити сучасний стан формування Я-концепції дітей дошкільного віку.
4. Обґрунтувати фактори впливу на формування Я-концепції дітей дошкільного віку.

Для вирішення поставлених завдань використано такі **методи дослідження**: теоретичний аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури та періодичних видань; вивчення педагогічного досвіду; індуктивно-дедуктивний; узагальнення; систематизація; порівняння; абстрагування; конкретизація, анкетування.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження проблеми формування Я-концепції дітей дошкільного віку можуть бути використовані в практичній роботі педагогів, у інтегруванні освітнього процесу в закладах дошкільної освіти, батьками. Дані результати націлені на виправлення або попередження помилок при формування Я-концепції дошкільнят.

Апробація дослідження висвітлена у статті «Формування Я-концепції дітей дошкільного віку в наукових дослідженнях» у збірнику «Theoretical foundations of modern science and practice» XI Міжнародної науково-практичної конференції в м. Мельбурні, Австралія, 06-07 квітня 2020 року.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Історичний аспект формування Я-концепції дітей дошкільного віку

Я-концепція посідає центральне місце у багатьох психологічних дослідженнях, але знайти загальне визначення або єдиний термін відносно цього питання важко. Через багатогранність цього поняття, можна дійти висновку, що саме тому немає цілісного розуміння закономірностей формування Я-концепції людини в онтогенезі.

Я-концепція – являє собою дієву систему установок, уявлень і переконань людини про себе та оточуючі її ситуації; це представлення того, ким ви являєтесь [7, с. 9-10].

В праці Роджера Бернса «Розвиток Я-концепції та виховання» є визначення терміну – «набір уявлень та установок індивіда, направлених на себе, в поєднанні з їх оцінкою». У ній він пише про позитивну та негативну Я-концепцію. Під позитивною – мається на увазі сприятливе самоставлення індивіда, його самоповагу, сприйняття себе, адекватну самооцінку. Негативне ставлення до себе, неадекватна самооцінка, неприйняття себе – свідчить про негативну Я-концепцію.

Подібне визначення знаходимо і в психологічному словнику за редакцією П. П. Горностай та М. Г. Ярошевського. Вони позначають Я-концепцію як усвідомлену систему уявлень особистості про себе. Ця система є базою, на якій будуються відносини з людьми та ставлення до себе [11, с. 158-164].

Одним із перших, хто зацікавився проблемою Я-концепції в психології, є Уільям Джеймс. Масштабне, особистісне «Я» він розуміє як поєднання Я-свідомого (чистого досвіду) та «Я» – як об'єкту (змісту

цього досвіду). Ці сторони існують в одному часі. Автор першим занурився у опис концепції особистісного «Я». А вже в 1950-х роках представники гуманістичної течії ввели поняття Я-концепція. Вони досліджували проблему цілісності «Я» особистості, її самовизначення в суспільстві [36, с. 298-305].

Ч. Кулі першим звернув увагу до необхідності суб'єктивного пояснення зворотного зв'язку від оточуючих – застосування його як головного джерела знань про наше «Я». Саме він запропонував ідею «Я-дзеркального», роблячи наголос на те, який вплив мають оцінки соціуму на нашу самооцінку. «Я-дзеркальне» народжується завдяки спілкуванню індивіда з групами людей, до яких він включає себе. Стосунки між членами групи забезпечують людині зворотний зв'язок для самооцінки. Виходить, що формування Я-концепції відбувається за допомогою проб та помилок, а це сприяє становленню цінностей, виникненню ролей.

Д. Мід вбачав становлення «Я» у процесі соціалізації, що відбувається у внутрішньому світі особистості. У цьому процесі індивід може спрогнозувати не лише поведінку іншої людини, а і те, як ця людина передбачить власну поведінку. Так проходить процес самовизначення. Мід стверджував, що індивід не самотній адже соціум формує зміст етапу розвитку Я-концепції [19, с. 148-149].

На дослідженнях Карла Роджерса базується більшість сьогоденних методик та досліджень з теми «Я-концепція». Терміни «Самість» або «Я-концепція» (для автора вони ототожнені) – це незавершена дія, що включає сприймання особливостей «Я», соціуму та цінностей. До Я-концепції Роджерса відносять «Я-ідеальне», яке є для людини найжаданішим і найважливішим. Це «Я» зображує те, якими ми бажаємо бути. Відповідно до цього, Карл Роджерс створив значущі для особистості умови:

- 1) Необхідність в увазі. У немовлят це виявляється в бажанні турботи і любові. Потім це перетворюється в потребу схвалення.

2) Відчуття цінності. Забезпечення любові та підтримки, що зароджується в дитинстві. З часом це переходить у відчуття власної цінності у стосунках.

3) Безумовна позитивна увага. Значить, що нас сприймають такими, якими ми є і ми робимо все так, як вважаємо потрібним.

Вчинки людини, за Роджерсом, відповідають її «Я-концепції». Тобто індивід прагне мати баланс між відчуттями та сприйняттям себе. З цього виходить, що особистість усвідомлює та співвідносить всі переживання зі своїм «Я». А конфліктні відчуття та ситуації навпаки – навмисно не сприймаються [36, с. 652-654].

П. Чамата до «Я-образу» додає тілесну будову і роботу певних внутрішніх органів, сприймання психічних процесів та властивостей, дій, мотивів та цілей індивіда.

I. Кон дослідив структуру рефлексивного «Я» та виділив:

- соціальну ідентичність – якого статусу і категорії надає собі людина, до якої групи відносить;
- оцінку соціально-психологічних характеристик особистості;
- схему тіла – опис самого себе.

P. Бернс розробив узагальнену структуру Я-концепції, яка налічує три компоненти:

1. Когнітивний – передбачає конкретне бачення індивіда самого себе.

2. Емоційно-оцінний, за яким Я-концепція – є сукупністю оцінних властивостей та хвилювань, що з ними пов'язані.

3. Поведінковий – зазначає, що поведінка людей не завжди базується на їх переконаннях (Додаток А).

«Я» людей розвиваються під впливом різних можливостей та показників (фізичних, соціальних, розумових тощо) та залежать від часу та місця прояву. Проте, Я-концепція все ще залишається цілісним поняттям.

Найважливішими під час формування Я-концепції є вікові періоди. На цих етапах систему взаємовідносин із соціумом, ставлення до себе та оточуючих формують специфічні задачі, вирішення яких і складують Я-концепцію [10, с. 281-284].

Отже, розглянуті нами наукові позиції доводять, що вже на початкових етапах онтогенезу дитина не може гармонійно розвиватися без включення до цього процесу іншої людини. Соціум формує перші засади майбутніх зв'язків, бачення «Я», прагнення до самопізнання та самовідношення.

1.2. Поняття, структура та функції Я-концепції дітей дошкільного віку

Усвідомлене відношення особистості до власних потреб і можливостей, потягів і рушійних сил поведінки, хвилювань і думок називають самосвідомістю людини.

Основою самосвідомості є спроможність відокремити себе від своєї життєдіяльності. Ця здатність формується в спілкуванні та продукує розвиток мислення, свідомості, розуміння, відношення до життя, вона спричинена спільною діяльністю, що допомагає розвитку уявлення про себе, власної здатності до суспільно важливих дій та вчинків.

Суб'єктивний образ свого «Я» формується під впливом оцінних суджень інших людей, за співвіднесенні мети, мотивів, результатів вчинків та дій з соціальними канонами поведінки, що прийняті в певному соціумі [5, с. 7-10].

Я-концепція - це активна система вражень людини про себе, яка включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших властивостей; самооцінку та суб'єктивне сприймання екзогенних чинників, що мають вплив на індивіда.

Я-концепція є системою, а тому поділяється на три структурні елементи:

- 1) когнітивний - образ «Я», що містить зміст уявлень про себе;
- 2) емоційно-оцінний (афективний), що зображує відношення до себе в цілому чи до деяких сторін своєї особистості, діяльності та реалізується системою оцінок;
- 3) поведінковий – характеризує прояви зазначених вище елементів у поведінці.

Беручи до уваги характерні уявлення про себе та їх зміст, виділяють «Я-минуле», «Я-теперішнє», «Я-майбутнє», а також «Я-динамічне» (зміни особистості), «Я-уявлюване», «Я-маску», «Я-фантастичне» тощо. Відмінності між «ідеальним Я» та «реальним Я» є рушійними силами розвитку особистості [12, с. 58-70].

Я-концепція розвивається під натиском життєвого досвіду людини, в першу чергу – відносин у сім'ї, але буває так, що вона стає динамічною й починає впливати на тлумачення цього досвіду, мету індивіда, ряд її очікувань та прогнозування майбутнього, на оцінення власних досягнень і тим самим на його відношення до себе.

Головне місце в Я-концепції займає самооцінка особистості. Самооцінка - це та значущість, якої людина надає собі та окремим якостям своєї особистості, поведінки та діяльності.

Самооцінювання виконує регуляторну і захисну функції, має вплив на поведінку, діяльність і розвиток, відносини з іншими людьми. Відзеркалюючи незадоволення чи задоволення собою, самооцінка утворює базу для прийняття успіху чи невдачі в діяльності, досягнення рівня потреб індивіда [8, с. 268-271].

Рівень необхідних потреб особистості - це результат досягнення мети того рівня, на який спроможна людина. В його основі і лежить самооцінка (власних можливостей або себе як особистості в цілому).

Ставлення до окремих сторін своєї особистості, вчинків описує самооцінка розвиненого індивіда, котра вибудовує складну систему, до якої включають загальну та часткову самооцінки.

Самооцінку характеризують за допомогою таких параметрів:

- 1) виділяють низьку, середню та високу оцінку себе;
- 2) у порівнянні з реальними успіхами – виділяють адекватну та неадекватну (завищену та занижену) самооцінку;
- 3) за специфікою будови - конфліктну та безконфліктну.

Для становлення особистості ефективною є досить висока загальна самооцінка, що поєднується з адекватними частковими самооцінками різного рівня. Стійка і досить гнучка самооцінка, яка може трансформуватися під впливом нової інформації, досвіду, оцінок інших людей – є оптимальною як для особистісного зростання, так і для ефективної діяльності. Згубно впливає надто стійка, латентна самооцінка, а також дуже нестійка, котра може змінитися за найменших впливів.

Самостійне оцінювання формується за допомогою сукупності оцінок оточуючих, оцінення здобутків власної діяльності та на основі порівняння реального та ідеального уявлення про себе [2, с. 23-24].

Збереження звичної, уже сформованої самооцінки стає для індивіда необхідністю, а порушення цього стає поштовхом до виникнення афекту неадекватності.

Афект неадекватності - це стійкий, несприятливий емоційно, стан, що виникає у разі невдачі у діяльності і виражається в неусвідомленні його індивідом. Афект неадекватності настає тоді, коли в суб'єкта є бажання зберегти підвищену оцінку самого себе та завищений рівень власних потреб. Він є захисною реакцією, яка дає можливість вийти з конфліктної ситуації за умови порушення адекватного усвідомлення дійсності: людина зберігає завищений рівень потреб та підвищену

самооцінку, але не розуміє при цьому, що причиною невдачі є власне вона [11, с 28].

Діти в такому стані проявляють підвищену образливість, недовіру, підозрілість, агресивну поведінку. Якщо дитина дошкільного віку тривалий час перебуватиме в стані афекту неадекватності, у неї можуть сформуватися відповідні риси характеру.

Важливою складовою образу «Я» особистості є самоповага, котра визначає порівняння справжніх її досягнень і того, на що дитина розраховує. Американський психолог У. Джеймс винайшов формулу, за якою в чисельнику стоять реальні досягнення індивіда, у знаменнику - його прагнення. Все це дорівнює повазі самого до себе.

Як говорив відомий дослідник П. Чамата, пізнаючи себе, дитина-дошкільник долає ті ж самі етапи, що і при дослідженні зовнішнього світу. Це самопізнання бере початок з елементарних відчуттів і закінчується думкою про себе. Але, в такому випадку, дитина відображає власний світ переживань, мрій, спогадів, думок, бажань, а тому стає і об'єктом, і суб'єктом пізнання.

Вирішальне значення на перших етапах розвитку та формування самосвідомості мають оцінні судження близьких дорослих, які, піклуючись про дитину, закладають у неї ціннісне відношення до себе самої. Дитина поступово починає вважати себе особливою цінністю для себе і для сім'ї. Цінність власного «Я» в подальшому стане відмінним фундаментом для дитини в кризовий період [20, с. 193-201].

Активне опанування мовленням дозволяє визначити ознаки самоідентичності: ім'я та стать, ім'я мами й тата, назви іграшок, речей, адреса тощо. Найважливішим є значення імені – це ознака самобутності та індивідуальності, є засобом ідентифікації з іншими людьми.

Пізніше, через розуміння своїх можливостей взаємодії із оточуючим світом, виникає «декларація прав» - «Я сам!». Дитина починає відстоювати цю позицію, оскільки вона засвідчує певну її

незалежність. Становлення власного «Я» означає розвиток пристрасного відношення до себе: психологи зазначають, що у дітей виникають емоційні реакції на оцінні судження дорослих про неї – образа, гордість, задоволення, самолюбство. Тим паче, що діти трьох років вже повністю здатні оцінювати власні вчинки, дивлячись на це з боку настанов дорослих.

Отже, на сьогоднішній день переважна кількість науковців переконані, що перші ознаки самосвідомості, перше відкриття свого «Я» відбувається в період від 2 років 6 місяців до трирічного віку. Цьому ефективному зрушенню в розвитку та становленні самосвідомості дитини передують неймовірна кількість зіткнень з навколишнім світом.

1.3. Психолого-соціологічні особливості формування Я-концепції дітей дошкільного віку

Під час психічного розвитку дитина проходить певну кількість ступенів. Малюки різного віку різняться між собою не лише набутою кількістю знань, умінь та навичок, але і специфікою психічних процесів та особистості взагалі. Наприклад, дитина дошкільного віку відрізняється від дитини третього року життя наявністю найпростіших форм логічно-розумового мислення, довільної організації власної діяльності, розвитком вищих естетичних і моральних відчуттів, відкриттям нових потреб та інтересів тощо.

У період дитинства дозріває не лише організм малюка, а й його нервова система – відбувається збільшення маси мозку, покращення його будови, зростання працездатності нервових клітин, змінюється динамічна сторона процесів вищої нервової діяльності. Подібні зміни дозволяють створити нові можливості для виникнення і розподілу нервових зв'язків, а разом з цим і для збагачення досвіду, для психічного розвитку дитини [26, с. 484-486].

Дозрівання нервової системи є важливою умовою психічного розвитку малюка, оскільки створює необхідні анатомо-фізіологічні передумови для переходу до наступного вікового періоду. Слід пам'ятати, що вище зазначений процес забезпечує лише передумови та можливості для психічного розвитку. А вже для реалізації цих можливостей необхідні оптимальні умови виховання та життя.

У перші два роки життя малюк долає складний шлях фізичного і психічного розвитку. Із немовляти він підростає в активну і частково самостійну істоту, яка послуговується достатньо великим запасом елементарних знань та умінь. Самостійно пересувається, маніпулює різними предметами, спілкується з оточуючими рідною мовою. Дитина вчиться обслуговувати себе, виконувати нескладні прохання дорослих [22, с. 115-116].

Уже на другому році життя малюків ми можемо формувати позитивне емоційне відношення до однолітків; спроможність жити і гратися разом, не конфліктувати і не заважати один одному, а навпаки - намагатися допомогти. Все це є підґрунтям для переходу від раннього до дошкільного віку.

На початку третього року життя у дитини ще є якості, притаманні малюкам. Виконуючи певний ряд дій самостійно, вона все ще звертається за допомогою до дорослих. Недостатньо розвинена координація рухів – у грі діти часто наштовхуються один на одного, падають. Сама гра поки що примітивна, бідна змістом та містить одноманітні повторення маніпуляцій.

При правильній організації виховної роботи у цьому віці починають формуватися основи результативної діяльності, під час якої дитина створює щось нове. Найпростіші форми рольової гри з'являються наприкінці третього року життя [44, с. 38-45].

Вплив нових видів діяльності та взаємодія з оточуючими дітьми четвертого року життя зумовлює активний розвиток сприймання,

пам'ять уточнюється та стає тривалішою, процеси наочно-образного мислення стають складнішими. Малюк у цьому віці сприймає навколишню дійсність дуже емоційно, тому уявлювані обставини сприймає з великим захопленням та емоційним відгуком. Спочатку дії дитини четвертого року життя мають мимовільний характер. Але, за правильної виховної роботи вона з часом навчається співвідносити свою поведінку з відповідним вимогами соціуму.

Завдяки активному пізнанню навколишнього світу і регулярному спілкуванню з оточуючими, дитина на п'ятому році життя поповнює багаж знань і навичок і, таким чином, стає на ступінь вищою у процесі психічного розвитку. Увага стає стійкішою. Точність розрізнювання форм, звуків, кольорів, власних поз та рухів підвищується. Дитина починає запам'ятовувати предмети та явища, котрі особливо її цікаві та викликають емоційний відгук. Активно розвивається мислення – відбувається узагальнення предметів, засноване, наприклад, на спільності їх функціонального вживання (одяг, посуд, меблі тощо). З'являються найпростіші форми роздумів про явища, котрі спостерігалися. Завдяки зображувальній діяльності, іграм, слуханню казок і художніх оповідань відбувається розвиток уяви [23, с. 407-408].

На шостому році життя сприймання більш направлене, ніж у молодших дітей. З'являється цілеспрямоване спостереження за дійсністю, спричинене якимось завданням. Розширюється досвід малюка, що, в свою чергу, провокує подальший розвиток психіки. Знову вдосконалюється та змінюється тип мислення. Розвивається допитливість. Розширюється коло інтересів. Дитина шостого року життя, хоч і на елементарному рівні, проте може довільно послуговуватися деякими ендогенними психічними процесами. Утворюються базові форми довільної уваги та пам'яті. Виникають відчуття обов'язку, відповідальності, розвивається дружелюбність до

однолітків, усвідомленої властивості набуває любов та шана до старших. Поповнюється різноманіття естетичних переживань. Становлення емоційно-вольової сфери пов'язане з формуванням особистості, тому починають формуватися деякі риси спрямованості дитини. Відбувається оволодіння елементарними моральними нормами – дитина прагне зробити щось гарне та добре, допомагати та підтримувати.

Сьомий рік життя є перехідним від дошкільного до шкільного віку. Дитина 6-7 років спроможна систематично та тривало прикладати фізичні та розумові зусилля. Важливе місце починає займати дитячий колектив. Як наслідок – формуються складніші та відносно стійкіші стосунки між дітьми – з'являються основні навички самоорганізації та взаємоконтролю. Зароджується колективне мислення, система елементарних вимог один до одного під час занять, ігор, трудових дій [32, с. 125-127].

Поповнення змісту й ускладнення типу діяльності призводить в старшому дошкільному віці до подальшого розвитку психіки дитини. Сприймання переходить на етап процесу, відведений на те чи інше завдання задля детального обстеження певної ситуації.

Разом з цим проявляються спроби змістового групування запам'ятованої інформації. Вдосконалюються процеси довільного пригадування і запам'ятовування. Результатом розвитку та вдосконалення вище зазначеного на кінець цього періоду є готовність до навчання у школі [41, с. 5-10].

Отже, специфіка психолого-соціологічного розвитку дитини під час того чи іншого вікового періоду в першу чергу залежить від умов життя і виховання. Малюки різного віку, відповідно, мають різний досвід, досягають різного ступеню накопичення тих чи інших здібностей, охарактеризовуються різними видами діяльності, у кожного різні потреби та інтереси, тому, відповідно до цього, вони по-різному набуватимуть нових знань, вмінь та навичок.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Аналіз сучасного стану формування Я-концепції дітей дошкільного віку

На сучасному етапі розвитку освіти дитина дошкільного віку розглядається як суб'єкт життєдіяльності, спроможний до самостійної діяльності, котрий хоче відрізнятись від інших, проявляти власну унікальність, має потребу в самовизнанні, самореалізації, саморозвитку та самозбереженні. Саме це спровокувало підвищення інтересу до вивчення самосвідомості дітей дошкільного віку в останні роки [25, с. 55-60].

Науково-психологічний аналіз становлення і розвитку образу «Я» представлений в працях багатьох психологів. Проблеми виникнення образу «Я» на початкових етапах онтогенезу аналізуються в контексті дослідження особистості людини, саморегуляції та процесів самопізнання, вироблення емоційно-ціннісного ставлення до себе в роботах Г. Абрамової, М. Боришевського, О. Запорожця, О. Кононко, В. Котирло, В. Мухіної, М. Лісіної, Н. Непомнящої, Є. Панько, А. Сілвестру, О. Смірної, Г. Урунтаєвої та інших.

Формування образу «Я» дитини є провідним питанням психології особистості. Це зумовлено тим, що уявлення про себе та оцінка людини багато в чому пояснюють її життєві погляди, рівень бажань, систему оцінювання, чинять вплив на формування поведінки та життєдіяльності, значно впливають на те, як діятиме індивід в певній ситуації, як розумітиме дії та вчинки інших, чого чекатиме від майбутнього та на що спрямує свої зусилля, намагаючись самовдосконалитись [17, с. 106-110].

У. Джеймс зазначав, що особистість обов'язково має уважно розглянути всі сторони свого «Я», для того, щоб відшукати та вдосконалити найсильніші. У дитини, якщо образ цілісного «Я» не сформувався, з'являються складнощі у сприйнятті вимог, котрі їй висувають, та в нормальному оціненні результатів своєї діяльності. Дошкільник намагається оцінювати свої сили під час виконання різних доручень та завдань, відштовхуючись від наявності чи відсутності необхідних їй вмінь та знань. Хвилювання щодо наявності власного «Я» є нормальним для тривалого етапу розвитку особистості. Самосвідомість розвивається та формується під час спілкування з іншими людьми і прямо пропорційно впливає на соціалізацію малюка [39, с. 401].

За визначенням А. Петровського, відокремлення індивіда настає у випадку взаємодії з оточуючими, через його суперечність із власними думками, почуттями, спогадами стверджується «Я» особистості. Сприйняття власного «Я» в різних ситуаціях як однієї й тієї ж людини, узгодження цього «Я» з собою в теперішньому, в минулому та майбутньому є характерними рисами психічно здорової людини. Індивідуальність дитини розвивається в системі соціальних відносин. При цьому, оцінка оточуючих є суб'єктивною, а тому їй не може розраховувати на істинність – так можуть виникнути спотворенні уявлення про себе. У молодшому дошкільному віці дитина сприймає думку оточуючих без будь-якого сумніву, але в старшому дошкільному віці у неї вже є здатність критично сприймати оцінку дорослих, пропускати її крізь фільтр свого досвіду, уявлень про себе, певних настанов та цінностей [27, с. 37-39].

Саме на цьому етапі, зазначає Г. Урунтаєвої, дитина розділяє себе та оцінку. Діти старшого дошкільного віку можуть відстоювати власні позитивні властивості, опираючись на наявність своїх власних якостей. Всебічний, майже чіткий образ «Я», може бути захисним бар'єром, що відділяє від негативної, невідповідної оцінки оточуючих.

Наразі, в психології не існує єдиного судження щодо рівності понять «Я образ», «самосвідомість», «Я-концепція». В літературних джерелах зустрічаємо використання цих термінів як тотожних. Одні дослідження розуміють образ «Я» лише як частину Я-концепції, самосвідомості або як її продукт. Самосвідомість – це неймовірно важлива здатність індивіда, котра полягає у виокремленні себе з навколишнього світу, усвідомленні себе та свого місця в світі (О. Смірнова); розуміння власного ставлення особистості до своїх унікальних якостей, відчуттів і думок (Г. Урунтаєва); усвідомлення дитиною того, ким вона є, якими якостями володіє та як відносяться до неї інші люди (В. Мухіна); усвідомлення особистості себе, власних можливостей, відтворення власних переживань, які є головним формуванням у дошкільному віці (Д. Ельконін, О. Шаграєва) [18, с. 63-70].

Образ у психології та філософії є суб'єктивною картиною світу чи його складових, який складається з власне суб'єкта, оточуючих, простору та послідовності подій. Образ у свідомості дитини – це спосіб зображення реальної дійсності. «Я» - це психологічне визначення, яке використовують для тлумачення категорій індивідуальності, унікальності людини (Н. Шавровська); це те, з чим дитина знайомиться, коли формулює власні враження про себе та оточуючий світ (В. Нікітін).

У. Джеймс виділяє два компоненти самосвідомості: частка, що пізнає власне себе (Его, суб'єкт чистого «Я»), та частка, яку ми пізнаємо (емпіричне Его, об'єкт).

Усвідомлення людини власне себе, та всього, що вона називає своїм, в широкому сенсі формує особистість індивіда. Та, попри це, його можна досліджувати на предмет власне головних складових (фізичного, духовного, соціального), сюди ж відносять емоції та вчинки [21, с. 3-10].

Подібні елементи усвідомлення в своїх роботах розкриває і О. Смірнова. Самосвідомість особистості базується на двох протилежних основах – суб'єктній та об'єктній. При цьому, перша основа або «Я»

(чисте Ego за Ж. Піаже) це такий собі центр, ядро самопізнання, усвідомлення себе як джерела волі, свідомості, динамічності, хвилювань, що надає індивідуальності, незрівнянності, безцінності «Я» людини. Особистісна самосвідомість формується та переважає в період до 6 місяців з дня народження дитини – в цей час виникає афективний зв'язок з матір'ю, наслідком якого є відчуття дитини впевненою в собі, вона починає усвідомлювати всю необхідність материнської любові. Друга ж основа (емпіричне Ego за Ж.Піаже) є віддаленою свідомістю та вміщує все те, про що кажуть «моє» (якості, можливості, знання, вміння, навички, предмети, положення в соціумі), узагальнює відношення людини до світу, навколишньої дійсності, до себе. Саме на основі цих бачень закладається та формується самооцінка (як відношення до своїх якостей) та образ себе (як представлення своїх можливостей, здібностей, місця серед інших людей). О. Смірнова пов'язує це з виникненням образу фізичного «Я», коли малюк починає впізнавати себе в дзеркалі[38, с 59-61].

М. Лісіна, О. Смірнова, Г. Урунтаєва трактують самосвідомість, образ «Я» дошкільника в нероздільному зв'язку із становленням міжособистісних зв'язків дитини з дорослими та однолітками. Л. Галігузовою, О. Смірновою, А. Рuzською було виявлено зв'язок між виникненням у дітей труднощів міжособистісних відносин (невпевненість, агресивність, сором'язливість, конфліктність) та унікальністю образу їхнього «Я». Зосередженість на власних об'єктивних задатках або відчуттях оцінного, опосередкованого відношення до себе веде до бажання захищати своє «Я», в результаті чого ми можемо спостерігати демонстративну чи сором'язливу, тривожну поведінку.

М. Лісіна має своє бачення щодо провідного компоненту самосвідомості. В працях, присвячених проблемі самосвідомості дітей 3-7 років, автор користується терміном «образ самого себе», сприймаючи

його як результат спілкування. На її думку, «образ самого себе» являє собою комплекс когнітивно-афективних знань малюка про себе, який зображує поєднання відповідних функціональних, структурних та емоційних складників. Цей образ виникає відразу після народження. Головними факторами розвитку образу самого себе М. Лісіна називає, унікальний досвід дитини – у той період, коли спілкування ще не було, а лиш відбувався процес самостійної активності у формі «дитина – фізичний світ предметів та явищ»; по-друге, досвід взаємодії, який проходить через дії суб'єктів у формі "дитина – оточуючі", тобто малюк уважно спостерігає за діяльністю оточуючих, не вступаючи з ними в прямий контакт – опосередковано [37, с 101-104].

Підґрунтям «образу самого себе» М. Лісіна визначає «уявлення малюка про себе», описуючи його як пізнання себе або когнітивне пізнання. До того ж, вона розділяє терміни «уявлення дитини про себе» та «знання про себе», вважаючи друге значно чіткішим рівнем розуміння самого себе. «Образи самого себе» поділяються на рівні за критерієм проникнення в себе, за ступенем сприймання та відтворення зазначених уявлень. Набір знань дошкільника про себе являє собою відображення якостей та властивостей, того, як діють ці особливості задля підвищення рівня бажань дитини. Адекватне ставлення до власних можливостей та їх розуміння продукують формування всебічнорозвиненої особистості. Всі уявлення тісно пов'язані з відношенням дитини до себе та виражаються в самостійному оціненні себе або «переживанні себе».

М. Лісіна виділяє лише якісний аспект самооцінки – позитивну та негативну, цілісну та часткову, з них виокремлює абсолютну (відношення самого до себе) та відносну (відношення до себе через порівняння з іншими) самооцінки. На базі виділення взаємодії індивідуального досвіду і тих знань, яких дитина набуває в процесі спілкування формується образ «Я», який має рівневу будову (І. Кон, О.

Ядов). В ній виділяють три аспекти: змістовний, операційно-дійовий, емоційно-ціннісний [35, с. 56-72].

А. Петровський, в свою чергу, визначає головні складові образу «Я». Пізнавальний компонент – сприймання своєї зовнішності, здібностей, сили, важливості в суспільстві тощо. Емоційний компонент – відчуття бажання до поваги, симпатії, визнання, високого статусу чи навпаки – прагнення до непомітності, приховання недоліків і невдач.

У процесі вікового становлення особистості, А. Петровський виділив етапи розвитку відповідно до періодів життя особистості:

- Ранній вік (0-3р.);
- Дошкільний та шкільний вік (4-11р.);
- Підлітковий вік (12-15р.);
- Етап юності (16-18р.).

Він зазначає, що на кожному віковому етапі людина проходить 3 фази розвитку особистості: адаптація, індивідуалізація, інтеграція. Ранній вік зацікавлює тим, що вже на фазі адаптації особистість намагається виділити своє «Я» з-поміж оточення, на фазі індивідуалізації проходить порівняння себе з іншим, частішає вживання займенника «моє», ним малюк наголошує на своїй унікальності; на останній фазі індивід прагне, щоб оточуючі рахувалися з його бажаннями, голосно заявляє про своє «Я» та, при цьому, керує власною поведінкою, щоб, в свою чергу, самому рахуватися з іншими людьми [43, с. 48-49].

У дошкільному віці образ «Я» розширюється. Під час адаптації засвоюються норми та типи поведінки. Друга фаза виділяється появою бажання знайти в собі щось специфічно-особливе, щось, що відрізняє дитину від оточуючих. Але навіть так, малюк все одно продовжуватиме орієнтуватися переважно на оцінку важливого для нього дорослого.

Уявлення людини про себе, певні оцінки та емоції не байдужі їй. Емоційно-ціннісний елемент образу «Я» тісно пов'язаний з власною

оцінкою, що, в свою чергу, відображає рівень сформованості у малюка відчуття самоповаги, власної значущості і відношення до всього, що торкається його «Я». Змістом операційно-поведінкового аспекту виступають можливі реакції поведінки, а саме - конкретні дії, зумовлені судженням дитини про себе. Такі перші уявлення вчені (Б. Ананьєв, С. Рубінштейн, І. Сеченов, Г. Урунтаєва) відносять до періоду, коли індивід відділяє себе від оточення, починає виділяти своє тіло з навколишнього простору, стає суб'єктом різноманітних дій. Найперше формування суджень, з якого й розпочинається становлення «Я», є фізичний показник. Згідно до цього – опосередковане відчуття свого «Я», що може бути доступним дитині, здійснюється через її тіло. М'язова пам'ять і тактильні відчуття дають швидке, ефективне та цілісне пізнання й емоційний відгук «Я» [34, с. 10-12].

В. Мухіна виділила наступні лінії розвитку свідомості дітей дошкільного віку:

- утотожнення себе зі своїм ім'ям та фізичним тілом, що дасть можливість дитині розуміти її відособленість від інших, бажати визнання – становити цінність для оточуючих;
- усвідомлення своєї статі означає сприймання себе такою, якою вона є зараз, та тою, що змінюється з плином часу, виокремлення умов розвитку та вдосконалення, які надають доступ до сфери прав та обов'язків, діяльності та спілкування.

Вже відомо, що одним із провідних факторів формування образу «Я» у дошкільному віці є взаємодія з однолітками, оскільки саме з ними малюк себе порівнює. До того ж, в цей час формується спроможність дитини оцінювати результати діяльності однолітків та дивитися на себе зі сторони. Так формується основа для виникнення здатності дитини усвідомлювати та оцінювати себе.

Дитина 5 років вже розуміє та використовує свої вміння та навички, має уявлення про майже всі свої можливості, особливі якості,

зовнішній вигляд. На 6-7 році життя до цього додається сприйняття власних фізичних можливостей, збагачуються знання про особистісні та розумові властивості, діти прагнуть розуміти причини тих чи інших вчинків, можуть проаналізувати свою поведінку, підходять до усвідомлення власних моральних якостей, відчуттів, емоційного стану [28, с. 288-291].

Одним із провідних показників розвитку самосвідомості дитини, на думку Г. Урунтаєвої, є усвідомлення та сприймання себе у часі. Дитина старшого дошкільного віку помічає, що раніше вона була маленькою, зовсім не такою, як зараз; розуміє значення майбутнього та хоче вирости, ходити до школи, отримати бажану професію. Протягом дошкільного дитинства проходять майже всі етапи статевої соціалізації та розрізнення. Так, одним із важливих процесів становлення образу «Я» дитини є сприйняття своєї статі і відповідне формування стереотипів, перехід до належної статевої поведінки [29, с 132].

Таким чином, образ «Я» розуміється як суб'єктивна рухома сукупність уявлень дитини дошкільного віку про себе, свою унікальність та неповторність; як система настанов, направлених на себе, що складається з пізнавального, емоційного та оцінно-вольового компонентів.

2.2. Обґрунтування факторів впливу на формуванні Я-концепції дітей дошкільного віку

Фактор впливу – це та умова, що дає поштовх для формування образу Я. Такою умовою є спілкування дитини.

Необхідність спілкування дитини зумовлена її головними потребами, в першу чергу – пізнавальними потребами, діловою діяльністю, особистісними потребами. Пізнавальні мотиви спілкування спричинені необхідністю нових вражень, що, в свою чергу, спонукає дитину

звертатися до дорослих із запитаннями. Ділові мотиви спілкування з'являються в момент активної діяльності, через усвідомлення необхідності допомоги від дорослих. Особистісні мотиви це власне спілкування та взаємодія дитини і дорослого. Спілкування дитини з дорослими є одним з центральних чинників її розвитку. Малюк не може жити і удосконалюватися за межами практичного і мовного спілкуванням з дорослим.

Без спілкування не може реалізуватися специфічна, людська, предметна діяльність. Найближчим соціальним оточенням людини, колом її найближчого спілкування є та суспільна група, до якої вона належить. До кола інтимного спілкування дитини дошкільного віку відносяться батьки та вихователь [13, с. 5-7].

Усі фактори, що направлені на спілкування дитини з дорослими, позитивно впливають на її психічний розвиток, їх відсутність – затримує його. Вище зазначене обумовлено тим, що властиві їй види психічної і практичної діяльності утворюються вже після народження. Вони з'являються і формуються протягом життя, шляхом засвоєння їх під час спілкування з носіями суспільно-історичного досвіду людства – дорослими людьми [15, с. 140-141].

До факторів впливу на формування Я-концепції дітей дошкільного віку відносять: сімейне оточення; спілкування з вихователем та іншими дорослими; спілкування з однолітками; гру.

- Сімейне оточення – у цей період дитині складно перейти до нових форм спілкування: від «мама-малюк», «тато-малюк» до «мама-тато-малюк». Їй не подобається, що батьки належать не лише їй - вона гнівається, проявляє ревності. Згодом малюк звикає, але уважно стежить за батьками – спочатку за одним, а потім – за іншим. Поступово ревності минають, у дитини настає душевна рівновага [33, с. 132].

У неповній сім'ї дитина з віком усвідомлює, що, наприклад, у неї є тільки мама, і це змушує її хвилюватися. В цьому разі мама має подбати,

щоб хтось із рідних чоловіків допоміг малюку впоратися з потребою у татові. Вже в старшому дошкільному віці дитина діє самостійно, але все ще потребує батьківської любові. 5-6-річні діти стають більш врівноваженими, за умови, якщо їм подобається їхнє становище у сім'ї.

Коли в родині з'являється ще одна дитина – брат чи сестра, на котрій зосереджується вся увага батьків, виникають проблеми. Тому, у цей час необхідно, щоб батьки наділяли увагою свою першу дитину, щоб попередити втрату впевненості в собі, почуття самотності. Саме за таких умов первісток почуватиметься повноцінним членом родини та старшою сестрою чи братом [33, с. 139-140].

Тип спілкування дитини з батьками залежить від того, якого стилю вони дотримуватимуться. За авторитарного стилю батьки спілкуються вказівкам, покараннями, дисциплінарним стягненням, що веде до придушення ініціативи та примусу. Дотримання ліберально-потурального стилю часто призводить до розбещеності, у дитини відсутні уявлення про те, що можна, а що ні, не формується самостійність і активність. Найкращим є демократичний стиль спілкування, який базується на потребах дитини у позитивних емоціях, вимогливості, визнанні її особистості і досягнень. Рушійними силами цього стилю є навіювання і переконання [3, с. 23].

- Спілкування з вихователем та іншими дорослими – наступним за значущістю, після батьків, для малюка є вихователь закладу дошкільної освіти. Одним із головних факторів психічного розвитку дитини є спілкування з дорослими, як спосіб залучення її до суспільно-історичного досвіду людства. Забезпечення достатнього за кількістю та позитивного за змістом спілкування, є необхідною умовою правильного виховання дітей на будь-якому віковому етапі. Результатом вище зазначеного є опановання дитиною ситуативно-особистісного, ситуативно-ділового, позаситуативно-пізнавального і позаситуативно-особистісного спілкування на 6-7 році життя [14, с. 71].

Саме позаситуативно-особистісне спілкування дітей-дошкільників називають вищою формою комунікативної діяльності. Нею досконало спроможні володіти 6-7-річні діти, яких цікавить світ людей, а не речей. Центральним для цієї форми комунікативної діяльності є особистісний мотив спілкування.

- Спілкування з однолітками – взаємодія дітей дошкільного віку з однолітками суттєво відрізняється від спілкування з дорослими. За такого спілкування відсутні норми і правила, присутня вільна поведінка. У взаємодії з однолітками переважають ініціативні висловлювання, тому що дитині важливіше висловитися, ніж вислухати. Спілкування однолітків емоційно яскравіше, розкуте, багатше лексично, сповнене фантазії, супроводжується інтонацією, вигуками, жестами, мімікою тощо.

Спілкування з однолітками займає провідну роль у психічному розвитку дитини. Воно сприяє формуванню у малюка суспільних якостей, прояву і розвитку якостей, котрі допоможуть налагодити взаємини у групі однолітків [31, с. 387].

Дітям раннього віку властива емоційно-практична форма спілкування, яка зберігається до 4-х років, а потім у спілкуванні починає переважати мовлення.

У період з 4 до 6 років у дошкільників переважає ситуативно-ділова форма спілкування з однолітками. На цьому етапі життя позначається важлива роль ролі сюжетно-рольової гри та інших видів колективної діяльності. Діти налагоджують ділове співробітництво, намагаються досягти мети, узгодивши свої дії через спілкування. Дошкільнята вчаться поступатися один одному, йдуть на компроміси.

На 5-му році життя у дітей з'являється інтерес до успіхів друзів, вони намагаються привернути до себе увагу, прагнуть визнання власних досягнень та замовчують невдачі [40, с. 98-99].

Також, основною є потреба у спілкуванні, яка полягає у співробітництві з однолітками, яке набуває позаситуативного характеру. У структурі провідного мотиву спілкування значну роль починає займати прихильність і дружба. Починається формування суб'єктивного ставлення до інших дітей – в них дошкільник вбачає рівних собі, а тому намагається враховувати їхні інтереси, готовий прийти на допомогу.

Специфіка спілкування дитини дошкільного віку з однолітками розкривається у тематиці розмов. Молодші дошкільники говорять про те, що бачать, або про те, що у них є, люблять ділитися враженнями, привертати увагу до себе речами, якими володіють. Подібні теми супроводжують дітей весь дошкільний період.

Діти середнього дошкільного віку демонструють одноліткам те, що можуть робити і як у них це вдається. 5-7-річні говорять про себе, про те, що їм до вподоби чи навпаки, діляться з однолітками своїми «бажаннями на майбутнє» (ким буду, коли виросту).

Емоційно-практична форма спілкування спонукає дітей до виявлення ініціативи, розкриває коло емоційних переживань; ситуативно-ділова спрямована на розвиток особистості, самосвідомості, сміливості, допитливості, творчості, оптимізму; позаситуативно-ділова і позаситуативно-особистісна – формують навичку бачити в співрозмовнику самоцінну особистість, прислухатися до його думки і переживань. Кожна з цих форм допомагає дитині дошкільного віку конкретизувати та поглиблювати уявлення про себе [6, с. 183-185].

- Гра – це соціальне явище, розвиток якого зумовлений суспільством і його культурою. Це певні форми життя малюка у соціумі, та діяльність, у якій індивід в ігровій манері займає ролі дорослих, зображує їхнє життя, роботу, відносини; спосіб пізнання світу, основний вид діяльності, за допомогою якого дитина задовольняє свої соціальні, моральні, пізнавальні, та естетичні потреби. В іграх дошкільники вирішують сутичку між бажанням мати більше самостійності, активної-

динамічної участі у життєдіяльності оточуючих із справжніми можливостями згідно до цього [9, с. 13-17].

У період дошкільного віку відбуваються якісні та кількісні зміни в психіці дітей, що зумовлює зміну провідної діяльності, за якої гра посідає центральне місце.

Так, наприклад, предметній діяльності дітей раннього віку, властиве наступне:

- виокремлення дії від предмету, узагальнення їх;
- маніпуляції різноманітними предметами на заміну відсутніх;
- відділення власних дій від дій дорослих;
- зіставлення своїх дій з діями оточуючих та ототожнення їх;
- відтворення у своїх діях дій дорослих, які зображують певні ситуації і відрізки їхнього життя.

Головною передумовою ігрової діяльності дитини дошкільного віку є зіставлення і ототожнення нею своїх дій з діями дорослої людини, дії якої є для неї опорним зразком не тільки об'єктивно, а й суб'єктивно. Якщо у ранньому дитинстві провідною рисою гри був предмет і способи взаємодії з ним, то в середньому та, особливо, старшому дошкільному віці домінує людина, її стан, дії, стосунки з оточуючими [16, с. 87-93].

Сюжетно-рольова гра - це спосіб відтворення малюками діяльності дорослих людей і стосунків між ними. Це такий собі образний задум дітей, котрий розкривається через необхідний їм сюжет та відтворюється ними. Змістовими компонентами сюжетно-рольової гри є роль, сюжет, зміст, правила, ігрові дії, рольові і реальні стосунки, ігрові предмети і предмети-замінники. Головним компонентом гри є роль – відтворення поведінки людей у різних ситуаціях, котрі відповідають зазначеним у суспільстві канонам. Роль поєднує всі сторони гри: у її реалізації проходить втілення сюжету (сфера соціальної дійсності) і змісту (центральний момент діяльності дорослих і відносин між ними, які відображаються в іграх) [1, с. 20-23].

Дитина бере на себе виконання певної ролі у тому випадку, якщо зображена у сюжеті гри дійсність вже знайома їй, тому що головним джерелом сюжетів ігор є дійсність, ознайомлення з якою є першочерговою умовою її виникнення. Уведення дитини в цю дійсність має відбуватися так, щоб у її центрі стала людина, її діяльність, а в результаті цього ознайомлення виникало позитивне емоційне ставлення до діяльності.

У грі малюк займає місце іншої людини (часто - багатьох людей) і в межах одного сюжету дивиться на ситуацію їх очима. Граючи, наприклад, роль мами, а потім доньки, вона розуміє необхідність материнського піклування і слухняності дітей. Таким чином перед нею відкриваються правила поведінки та їх важливе значення для встановлення і підтримання позитивних відносин з іншими людьми, відбувається усвідомлення необхідності дотримання правил – формується свідоме виконання їх [24, 25-26].

Разом із накопиченням різноманітних сюжетів, збільшується й тривалість ігор: у дітей 3-4-років вона займає 10-15 хв.; у 4-5-річних - до 40-50 хв.; у старших дітей ігри можуть тривати кілька годин, навіть упродовж кількох днів. Слід зазначити, що структура сюжетно-рольової гри значно залежить від реальних відносин – їх значення при переході дітей від молодшого до середнього та старшого дошкільного віку змінюється [42, с. 107-108].

Серед старших дошкільників переважають ігрові стосунки, котрі підпорядковують реальні. Розпочинаючи гру, розподіляючи ролі, діти ставляться одне до одного не так, як її персонажі, а як друзі. Це не змінюється і під час гри, коли вони грають кожен свою роль. Тобто вони не відкидають свої стосунки в реальному житті, весь час малюки виходять зі своїх ролей і стають самими собою на декілька секунд. Реальні стосунки часто суперечать ігровим. Чим старша дитина, тим швидше вирішуються конфлікти між ігровими та дійсними стосунками

на користь реальних. Все це разом зумовлює розвиток комунікативних умінь і навичок дітей.

Протягом молодшого і середнього дошкільного віку сюжетно-рольова гра помітно змінюється: перш за все здійснюється перехід від поодиноких ігор до спільних, які передбачають взаємодію двох і більше осіб. Відбувається це поступово. Спочатку малюки починають виявляти інтерес і увагу до гри інших дітей, частково і ненадовго включаються у неї. Поки гра заключається тільки у виконанні елементарних дій з іграшками (катання машини за мотузочку, накладання «їжі» на тарілку), а, відповідно, ще немає підстав для тривалого та стійкого спілкування: діти обмінюються іграшками, допомагають один одному, потім розходяться, граються наодинці [4, с. 20-23].

Результатом ускладнення гри є збільшення складу її учасників, існування ігрових об'єднань стає тривалішим у часі. Діти старшого дошкільного віку заздалегідь планують гру, розподіляють ролі, добирають необхідні іграшки, у процесі ігрових дій – контролюють дії один одного, критикують, підказують, що повинен робити певний персонаж.

Д. Ельконін виділяє чотири рівні розвитку ігрової діяльності дітей дошкільного віку:

1. Провідним змістом гри є дії з певними предметами, зорієнтовані на співучасника, наприклад, дії «матері», «вихователя», спрямовані на дітей. Основним у виконанні цих ролей є годування когось, без особливого значення у якому порядку це відбувається і що для цього використовується. При цьому ролі обумовлюються характером дій, вони зовсім не впливають на дії, як правило, не називаються, не відбуваються. Це трапляється навіть тоді, коли у грі розподілено рольові функції і ролі називаються (одна дитина зображує маму, інша - тата; одна дитина - виховательку, інша – медичну сестру

дошкільного закладу), діти не вступають у типові для реального життя відносини.

2. Провідним змістом гри є маніпуляції з предметом; для дітей важливим є відповідність ігрової дії реальній. Вони називають ролі, розподіляють функції між собою. Виконання ролі тісно пов'язане з відтворенням відповідних їй дій. Логіку ігрових дій обумовлює послідовність у житті, тобто їх послідовність у реальній дійсності. Кількість дій стає все більшою і виходить за межі одного їх типу: те саме годування, наприклад, діти вже пов'язують з приготуванням і подаванням їжі на стіл.

3. Основним змістом гри стає виконання ролі і дій, зумовлених нею. У ній з'являються, пов'язані з виконанням ролі, спеціальні дії, що передають тип відносин з іншими учасниками гри. Ігрові ролі дітей стають чітко позначеними. Вони називають їх ще до початку гри, відповідно організовуючи свою поведінку.

4. Основним змістом гри стає виконання та відтворення дій, пов'язаних зі ставленням до оточуючих, ролі яких виконують інші діти. Всі ролі вже окреслені і уособлені. Протягом усієї гри дитина чітко дотримується однієї лінії поведінки. Рольові функції дошкільників тісно пов'язані. Мовлення має рольовий характер, у ньому вирізняють роль того, хто говорить, і того, до кого звертаються, що свідчить про покращення інтонаційного висловлювання [30, с. 260-266].

Таким чином, фактори впливу є важливими рушійними силами для розвитку і становлення Я-концепції дітей дошкільного віку, оскільки охоплюють всі сфери діяльності на етапі дошкільного дитинства та сприяють подальшому становленню дитини як особистості на наступних етапах.

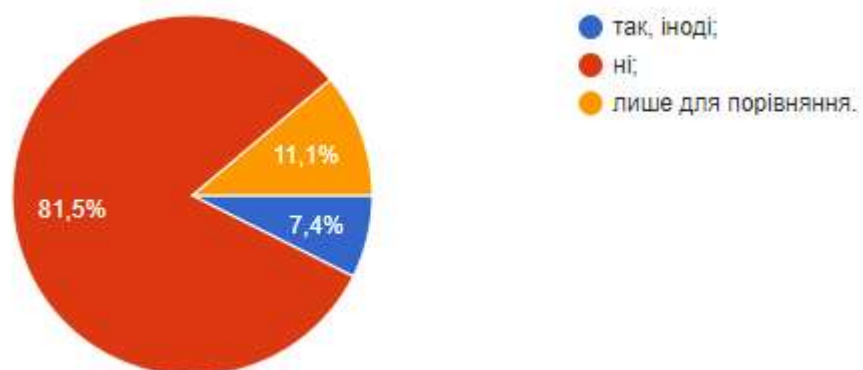
2.3. Методичні рекомендації щодо формування Я-концепції дітей дошкільного віку

Оскільки, в першу чергу, на виховання та становлення особистості дитини впливає саме сімейне оточення, нами було проведено емпіричне дослідження серед батьків м. Херсона з метою виявлення проблем і/або недоліків у вихованні, які можуть виникнути або вже існують на етапі формування Я-концепції дітей дошкільного віку. У процесі дослідження було опитано 54 родини. Реалізація дослідження проводилася за допомогою анкетування (дод. Б).

Проаналізуємо отримані результати емпіричного дослідження.

У більшості родин – 2 дітей (48,1%), 1 дитина – 38,9%, 3 дитини – 9,3%, 4 і більше – 3,7%. З них 59,3% це діти 3-4 років, 25,9% - діти 7 років, 14,8% - діти 5-6 років.

81,5% батьків ніколи не казали свої дитині, що вона гірша за інших, 11,1% батьків говорили це для порівняння, а 7,4% батьків іноді говорять це своєму малюку (Рис. 1).

Рис. 1. Чи говорять батьки своїй дитині, що вона гірша за інших

При цьому наодинці зі своєю дитиною можуть перебувати щодня 87% батьків, 1-2 рази на тиждень – 9,3%, 1-2 рази на місяць – 3,7%. Ставлення до своєї дитини обговоренням з нею її поведінки та досягнень виказують 92,6% батьків, не вважають це необхідним – 5,6% батьків,

вважають свою дитину маленькою і, в силу цього, не здатною щось зрозуміти – 1,9% батьків.

До проявів гніву у дітей батьки ставляться по-різному: більшість намагаються розібратися в причинах такої поведінки (79,6%), позиції обурення та швидке припинення такої поведінки становлять по 9,3%, а 1,9% батьків вважають, що їхня дитина ще не гнівається (Рис. 2).

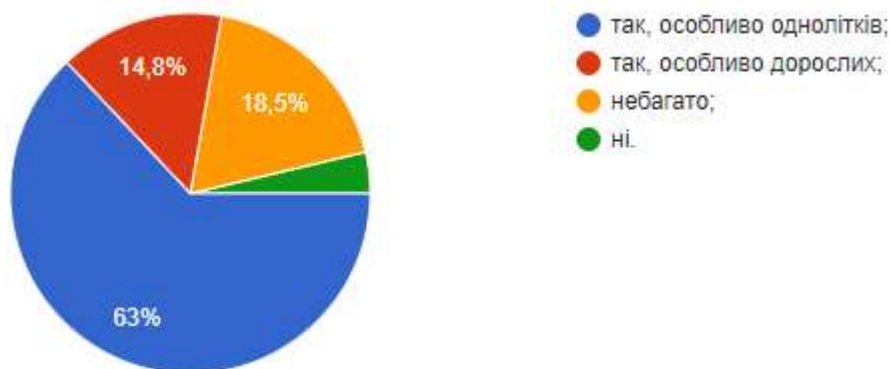
Рис. 2. Ставлення батьків до проявів гніву у дитини

94,4% батьків виховують в дитині правильне ставлення до результатів своєї діяльності та діяльності інших, але 5,6% батьків цього не роблять. Назвати самостійною свою дитину можуть лише 40,7% батьків, більшість (51,9%) вважають дитину частково самостійною, а 7,4% батьків свою дитину самостійною не можуть назвати. Більшість батьків заохочуть свою дитину такими словами: так тримати, молодець, у тебе все вийде, ти найкраща(щий), ти все зможеш і лише декілька батьків використовують наступні фрази: в тебе добре виходить, я з тобою, давай спробуємо разом, ти дуже старанна(ий), я тобою пишаюся.

У більшості дітей (63%) багато знайомих, особливо однолітків, у 18,5% небагато знайомих, у 14,8% дітей більшість знайомих – дорослі, а у 3,7% дітей знайомих мало (Рис. 3).

При виникненні конфліктів у дітей більшість батьків (76%) вважають, що розібратися в ситуації вкрай необхідно, 12% вважають достатнім швидше закінчити конфлікт, 6% соромляться поведінки своєї

дитини та ще 6% вважають свою дитину найкращою, а тому вона завжди має рацію.

Рис. 3. Кількість знайомих (дорослих та однолітків) у дітей серед опитаних батьків

Також, за результатами анкетування, було виявлено, що лише 79,6% батьків говорять зі своєю дитиною щодня, раз на тиждень – 5,6%, не часто – 9,3% та у 5,6% батьків дитина сама все розповідає.

На думку переважної кількості батьків (59,3%) – їхня дитина знає, як сильно вони її люблять, 14,8% не впевнені в цьому, а 25,9% батьків впевнені в цьому повністю, тому що завжди говорять їй про це та показують своїми вчинками (Рис. 4).

Рис. 4. Чи знає дитина, як сильно її люблять батьки

Відповідно до результатів анкетування, нами були сформовані рекомендації батькам з метою забезпечення ефективності формування Я-концепції дітей дошкільного віку:

- Дитина завжди має відчувати Вашу любов та піклування, тому не треба соромитись зайвий раз її пригорнути до себе або пожаліти. Важливо, щоб вона бачила, що важлива для Вас;

- Ніщо не пригнічує особистість дитини, як слова про те, що вона гірша за інших. Ніколи не говоріть такого Вашій дитині;

- Чесно й терпляче відповідайте на будь-які запитання Вашої малечі, кажіть дитині правду, навіть якщо це незручно для Вас;

- Знаходьте час, щоб побути наодинці з Вашою дитиною та поговорити з нею – це дуже важливо;

- Вчіть дитину спокійно та вільно спілкуватися не лише з однолітками, але й із дорослими;

- Чесно оцінюйте свої почуття до Вашої дитини;

- Змусити дитину означає пригнічувати її власні бажання. Пам'ятайте, що примус порушує особистість дитини;

- Дитина має право на помилку, а тому, оцінюючи її вчинки, пам'ятайте, що малюк ставиться до себе так, як ставитесь до неї Ви. Поставте себе на місце вашої малечі, щоб краще її зрозуміти;

- Малюка треба хвалити в кожному випадку – коли він на це заслуговує та коли не заслуговує, достатньо виділити успіхи. Це зміцнить у дитини впевненість у власних силах та сформує позитивну модель поведінки в родині;

- Ні в якому разі не вживайте слова «ні» і «не можна», говоріть стримано, спокійно та м'яко, демонструйте впевненість та гордість в діях і досягненнях Вашої дитини;

- Виховуйте адекватне ставлення до результатів своєї діяльності власним прикладом, виховуйте вміння правильно оцінити їх, донесіть до малюка, що не варто боятися помилок, адже все можна виправити;

- Ставтеся до дитини та її проявів гніву з розумінням і повагою: допоможіть їй усвідомити і правильно сформулювати своє обурення. Не

забувайте, що власним прикладом Ви допомагаєте дитині, а тому не допускайте при ній вибухів гніву;

- Не треба оберегати дитину від повсякденних справ, вирішувати за неї всі поставлені задачі та проблеми. Та, разом з цим, не перенавантажуйте її – нехай виконує посильні її завдання та доручення;
- Не порівнюйте дитини з іншими дітьми. Порівнюйте її із самою собою (тією, якою вона була вчора чи, можливо, буде завтра);
- Розширюйте коло знайомих Вашої дитини, запрошуючи до себе друзів, беручи дитину в гості до знайомих; підкреслюйте переваги і важливість спілкування, розповідайте малюку, що нового й цікавого Ви дізналися та яке задоволення отримали, коли спілкувалися з тією чи іншою людиною;
- У разі виникнення сварки – не намагайтеся припинити сварку, звинувативши іншу дитину і захищаючи свою. Об'єктивно розберіться в тому, що стало причиною конфлікту;
- Після конфлікту визначте дії Вашої дитини, що призвели до сварки. Разом з дитиною знайдіть інші способи вирішення конфліктної ситуації;
- Покажіть дитині, що Ви з нею на одному рівні – станьте для неї найкращим другом, цікавтеся її думкою, поглядами, говоріть з дитиною про все, що вас оточує [45, с. 32-33].

Таким чином, проаналізувавши результати емпіричного дослідження, нами були розроблені відповідні рекомендації батькам, котрі допоможуть уникнути проблем та помилок або ж виправити їх на етапі формування Я-концепції дітей, допоможуть розкрити та підтримати формування і становлення особистості дитини; рекомендації спрямовані на розвиток та розширення спілкування дитини з оточуючими її людьми; направлені на виховання у дітях таких важливих якостей особистості як адекватне оцінювання своєї діяльності, впевненість в собі та наполегливість, повага до себе та оточуючих.

ВИСНОВКИ

У ході роботи над проблемою дипломного дослідження, нами було зроблено наступне:

1. Проаналізовано формування Я-концепції дітей дошкільного віку в історичному аспекті та визначено, що вивченням поняття «Я-концепції» займалися вчені різних психологічних напрямків та шкіл. Серед них У. Джеймс, К. Роджерс, К. Ховленд, А. Ламсдейн, Ф. Шеффілд, М. Шеріф, І. Кон, А. Маслоу, А. Петровський, М. Ярошевський, Дж. Мід, Ч. Кулі, Ю. Орлов, П. Чамата, Р. Берн, Е. Еріксон та інші. Піонером, який замислився над проблемою Я-концепції в психології, став Уільям Джеймс. Глобальне, особистісне «Я» він бачить як двоїсте утворення – поєднання Я-свідомого (чистого досвіду) та «Я» – як об'єкту (змісту цього досвіду).

2. Уточнено поняття, структуру та функції Я-концепції дітей дошкільного віку та зазначено, що результатом процесів самосвідомості є Я-концепція особистості. Я-концепція - це динамічна система уявлень людини про себе, яка включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших особливостей; самооцінку та суб'єктивне сприймання зовнішніх чинників, які впливають на особистість.

Я-концепція є системою настанов, яка включає три структурні елементи:

1) когнітивний - образ «Я», який характеризує зміст уявлень про себе;

2) емоційно-оцінний, афективний, що відображає ставлення до себе загалом чи до окремих сторін своєї особистості, діяльності й проявляється в системі самооцінок;

3) поведінковий, який характеризує прояви перших двох елементів у поведінці.

3. Досліджено сучасний стан формування Я-концепції дітей дошкільного віку. На сучасному етапі дошкільник розглядається як

суб'єкт життєдіяльності, здатний до самостійності, який прагне вирізнитися з поміж інших, виявляти власну неповторність, має потребу в самовизначенні, самореалізації, саморозвитку та самозбереженні. Визначено, що в кожному віковому періоді людина проходить 3 фази становлення особистості: адаптація, індивідуалізація, інтеграція. Переддошкільний період в контексті формування образу «Я» цікавий тим, що вже в період адаптації дитина вчиться виокремлювати своє «Я» з оточення, на другій фазі відбувається протиставлення себе іншим, активне використання займенника «моє», чим дитина підкреслює свою індивідуальність; на фазі інтеграції дитина домагається, щоб дорослі зважали на її бажання, намагається певною мірою керувати їх діями, тим самим заявляє про своє «Я», при цьому вчиться керувати своєю поведінкою та рахуватися з оточенням.

4. Обґрунтовано фактори впливу на формування Я-концепції дітей дошкільного віку, до яких відносяться: сімейне оточення; спілкування з вихователем та іншими дорослими; спілкування з однолітками; гра. Сімейне оточення передбачає спілкування дитини з найріднішими людьми – членами її родини; спілкування з вихователем та іншими дорослими передбачає спілкування з вихователем – другою, за значенням для дитини, людиною та дорослими, яких дитина знає/з якими знайомиться; спілкування з однолітками передбачає спільну діяльність дітей у ЗДО та поза ним; гра – є провідною діяльністю дитини дошкільного віку та являється ключовим засобом пізнання навколишнього світу та розвитку дитини. Всі фактори впливу є головними рушійними силами для розвитку образу «Я» та становлення дитини як особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агіляр Т. В. Сюжетно-рольові ігри дітей: спостерігаємо, спрямовуємо, надихаємо / Т. В. Агіляр // Дошкільне виховання. – 2018. – № 7. – С. 20–24.
2. Андрущенко О. Уроки самостійності. Формування навичок практичного життя за методикою М. Монтесорі / О. Андрущенко, Л. Рудень // Дошкільне виховання. – 2017. – № 10. – С. 23–25.
3. Бабенко О. Вплив родини на формування особистості дитини / О. Бабенко, А. Щербак // Дитячий садок. Управління. – 2014. – № 3. – С. 39–41.
4. Балдич О. Ігри на асфальті / О. Балдич, О. Варава // Дошкільне виховання. – 2017. – № 11. – С. 20–23.
5. Бех І. Д. Зростаюча особистість у перетворювальному просторі виховних настанов / І. Бех // Управління освітою. – 2018. – № 10. – С. 6–17.
6. Богуш А. М. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи / А. М. Богуш, Н. І. Луцан. – К. : Слово, 2008. – 256 с.
7. Богуш А. Передшкільна освіта в сучасному освітньому просторі / А. Богуш // Рідна школа. - 2014. - № 12. - С. 8–11.
8. Бровченко А. К. Мотивація до особистісного зростання і саморозвитку в психологічній освіті / А. К. Бровченко // Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 11 квіт. 2017 р. / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, Жешув. ун-т, Пед. ун-т Чендус. ун-ту ; [редкол.: О. А. Андрущенко та ін.]. – Харків : ХНПУ, 2017. – С. 268–271.
9. Бурова А. Гра – ефективний засіб виховання самостійності дітей дошкільного віку / Алла Бурова // Вихователь-методист. -2010, №5.

10. Вікова та педагогічна психологія . Навчальний посібник / О. В. Скрипченко , Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. 2- ге вид. К. 2007.- 344 с.
11. Горностай П. П. Психология личности: словарь-справочник / П. П. Горностай, Т. М. Титаренко. – Київ: Рута, 2001. – 320 с.
12. Гуменюк О. Психологія Я-концепції / О. Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка. –2002. – 186 с.
13. Гусакова М. П. Зворотний зв'язок у вихованні дошкільника: психологічна освіта чи батьківський досвід / М. П. Гусакова // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – № 9. – С. 4-9.
14. Дерун А. Народна педагогіка у формуванні особистості дитини дошкільного віку / А. Дерун // Цивілізаційний поступ сучасної освіти і науки : матеріали VI наук.-практ. конф. магістрантів ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, (18–19 лют. 2015 р., м. Харків) : [у 2 ч.] / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. О. А. Андрущенко ; відп. за вип. К. А. Юр'єва]. – Харків : ХНПУ, 2015. – Ч. 1. – С. 70–71.
15. Джонсон Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування / Володимир Хомик (пер.з англ.). – К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2003. – 288с.
16. Дидактичні та сюжетно-рольові ігри. 3-4 роки життя / [упоряд.: Т. Г. Тристапшон]. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 112 с.
17. Дитина у сучасному соціопросторі : навч. посіб. / Т.О.Піроженко, С. О. Ладивір, І. М. Біла [та ін.] ; НАПН України, Ін-т психол. ім. Г. С. Костюка ; за ред. Т. О. Піроженко. – Київ ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 271 с.
18. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Навчальний посібник / М.М.Заброцький. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 112 с.
19. Загальна психологія: навч. посіб. / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – Київ: Просвіта, 2005. – 464 с.

20. Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.О.Соловієнко. За загальною редакцією академіка С.Д.Максименко. - К.:Форум, 2000.-543с
21. Зязюн І. Історичні витоки психологічної педагогіки / І. Зязюн // Рідна школа. – 2013. – № 11. – С. 3–12.
22. Лановенко Ю. І. Переживання суб'єктом свого дорослішання / Ю.І. Лановенко // Соціальна психологія. – К., 2004. – № 4 (6). – С. 113–122.
23. Лесіна Т. М. Соціальні уміння і навички дітей передшкільного віку - основа їхнього соціального здоров'я і пріоритет діяльності вихователя / Т. М. Лесіна // Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі : матеріали III Міжнар. Конгресу (м. Одеса, 18–21 трав. 2017 р.) / Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського ; [уклад.: О. Чебикін та ін.]. – Одеса : Гельветика, 2017. – С. 407–408.
24. Ломейко Л. Система вправ для розвитку психічних процесів дітей: поради батькам і педагогам / Л. Ломейко, М. Васютинська // Дитячий садок. Шкільний світ. – 2014. – № 12. – С. 25–30.
25. Лупаренко С. Є. Питання дитинства у вітчизняній педагогіці ХХ століття: теорія та практика : [монографія] / С. Є. Лупаренко ; ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – Харків : ФОП Бровін О. В., 2015. – 370 с.
26. Лурия А.Р. Эволюционное введение в психологию / Лекции по общей психологии / А.Р.Лурия. – СПб.: Питер, 2004. – 632 с.
27. Москаленко В. В. Соціальна психологія: Підручник. / В. В. Москаленко. – Київ: Центр навч. літ-ри, 2005. – 624 с.
28. Мухина В.С. Возрастная психология: детство, отрочество, юность / В. С. Мухина. – 6-е изд. – М.: Академия, 2007. – 624 с.
29. Пезешкиан Н. Психотерапия повседневной жизни / Носсарт Пезешкиан – СПб.: Речь, 2004. – 288 с.

30. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: монографія / Едуард Помиткін. – К.: Наш час, 2007. – 280, [2] с. 252-278.
31. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Т. І. Поніманська. – К.: Академвидав, 2006. – 456 с.
32. Поряд і разом: соціалізуємо старшого дошкільника : навч.-метод. посіб. / [С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Луценко та ін.] ; НАПН України, Ін-т пробл. виховання. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. – 251 с.
33. Райгородский Д. Я. Психология семьи. Учебное пособие для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики / Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2002. – 752 с.
34. Романенко О. В. Діагностика особистісних установок у системі психотерапевтичної роботи з дітьми дошкільного віку / О. В. Романенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – № 9. – С. 9–13.
35. Романова И. О. Особенности формирования образа Я у детей дошкольного возраста / И. О. Романова// Успехи современного естествознания. – 2013. – № 10. - 164 с.
36. Романець В. А. Історія психології ХХ століття. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, що навчаються за спеціальністю «Психологія» / В. А. Романець, І. П. Маноха. – Київ: Либідь, 2003. – 986 с.
37. Савчин М. В. Вікова психологія: Навчальний посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – Київ: Академвидав, 2006. – 360 с.
38. Сіренко А. Особливості дослідження рівнів сформованості у старших дошкільників упевненості в собі у груповій діяльності / А.Сіренко // Рідна школа. – 2014. – № 7. – С. 58–63.
39. Терещенко М. В. Образ сім'ї як структурний компонент картини світу дошкільника / М. В. Терещенко. // Актуальні проблеми психології.. – 2011. – С. 399–407.

40. Токарева Л. Соціалізація і розвиток обдарованої дитини / Л. Токарева // Соціальна психологія. / Л. Токарева., 2006. – С. 94–102.
41. Українська освіта і наука в ХХІ столітті: погляд молоді : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених, (22–23 трав. 2014 р., м. Харків) / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, Дніпропетров. нац. ун-т ім. О. Гончара ; [редкол.: І. Ф. Прокопенко (гол. ред.) та ін.]. – Харків : ХНПУ, 2014. – 99 с.
42. Усик Д. Б. Психологічні особливості саморегуляції поведінки старших дошкільників у сюжетно-рольовій грі : дис. на здоб. наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 – пед. та вік. психол. / Д.Б.Усик ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ : [б. в.], 2013. – 208 с.
43. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості / А. В. Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 197 с.
44. Фурман А.В. Психологія Я-концепції: навчальний посіб. / А.В.Фурман, О.Є.Гуменюк – Львів: Новий Світ-2000, 2006. – 360 с.
45. Цибатий О. (Не)порцелянові діти: як уникнути типових батьківських помилок / О. Цибатий // Дитячий садок. Управління. – 2018. – № 4. – С. 32–33.

ДОДАТКИ

Додаток А

Структура «Я-концепції» за Р. Бернсом

Додаток Б

Анкета №1 «Для виявлення проблем і/або недоліків у вихованні, які можуть виникнути або вже існують на етапі формування Я-концепції дітей дошкільного віку»

Для того, щоб ми могли виявити та розглянути проблеми і недоліки у вихованні, які можуть виникнути або вже існують на етапі формування Я-концепції дітей дошкільного віку та сформуванати методичні рекомендації батькам, дайте відповіді на такі запитання:

Скільки років вашій дитині?

- a) 3-4 роки;
- b) 5-6 років;
- c) 7 років.

Скільки дітей у вашій родині?

- a) 1 дитина;
- b) 2 дитини;
- c) 3 дитини;
- d) 4 і більше;

1. Чи говорили Ви коли-небудь своїй дитині, що вона гірша за інших?

- a) так, іноді;
- b) ні;
- c) лише для порівняння.

2. Як часто Ви можете перебувати наодинці з дитиною?

- a) щодня;
- b) 1-2 рази на тиждень;
- c) 1-2 рази на місяць;
- d) інше (вказати)_____

3. Чи викажете Ви своє ставлення до дитини та як саме?

- a) так, обговорюю з нею її поведінку та досягнення;
- b) ні, не вважаю це необхідним ;
- c) інше (вказати)_____

4. Як Ви ставитеся до проявів гніву у Вашої дитини?

- a) обурююсь;
- b) намагаюся розібратися в причині такої поведінки;
- c) намагаюся швидше припинити це;
- d) інше (вказати)_____

5. Чи виховуєте Ви в дитині правильне ставлення до результатів своєї діяльності та діяльності інших?

- a) так;
- b) ні.

6. Чи можете Ви назвати свою дитину самостійною?

- a) так;
- b) частково;
- c) ні.

7. Якими словами Ви заохочуєте та хвалите Вашу дитину?_____

8. Чи багато знайомих (дорослих та однолітків) у Вашої дитини?

- a) так, особливо однолітків;
- b) так, особливо дорослих;
- c) небагато;
- d) ні.

9. Чи оговорюєте Ви разом з дитиною конфлікти, котрі виникали у неї з іншими дітьми?

- a) ні, вважаю достатнім просто закінчити конфлікт як найшвидше;
- b) так, розібратися вкрай необхідно;
- c) мені соромно за поведінку своєї дитини, тому ми вибачимося в будь-якому випадку;
- d) моя дитина найкраща, а тому завжди має рацію.

10. Як часто Ви говорите з дитиною?

- a) щодня;
- b) раз в тиждень;
- c) не часто;
- d) вона сама все розповідає.

11. На Вашу думку – чи знає Ваша дитина, як сильно Ви її любите?

- a) так, звісно;
- b) напевно знає;
- c) звісно знає, адже я обов'язково говорю та показую їй це.

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Колісниченко Тетяна Валентинівна,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна добродієність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної добродієності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної добродієності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної добродієності.

_____ (дата)

_____ (підпис)

_____ (ім'я, прізвище)

ДОВІДКА
про перевірку на текстові збіги у Науковій бібліотеці
кваліфікаційної роботи СВО Бакалавр
спеціальності 012 Дошкільна освіта (денна форма)

Автор роботи	Колісниченко Т.
Назва роботи	Формування Я-концепції дітей дошкільного віку
Факультет	Педагогічний факультет
Науковий керівник	доцент Коткова В.В.
Роботу перевірено за допомогою програмного засобу	Unicheck
Ідентифікаційний номер роботи	ID файлу: 1002507701
Результати перевірки	Схожість 13,2%

Директорка Наукової бібліотеки

Нателла АРУСТАМОВА

Бібліотекарка I категорії

Стефанія Соболь